

O‘ZBEK MAQOLALARINING NAZARIY- LINGVISTIK ASOSLARI.**ТЕОРЕТИЧЕСКО-ЛИНГВИСТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ
УЗБЕКИСТАНСКИХ СТАТЕЙ.****THEORETICAL-LINGUISTIC FOUNDATIONS OF UZBEKISTAN
ARTICLES.****Sobirova Matluba Ashirboyevna**

Urganch innovatsion universiteti magistranti.

Собирова Матлуба Аширбоевна

магистрантка Ургенчского инновационного университета.

Sobirova Matluba Ashirboyevna

Master's student at Urgench Innovative

Annotatsiya. Mazkur tadqiqot o‘zbek maqollarining nazariy va lingvistik asoslarini yoritishga bag‘ishlangan bo‘lib, unda maqollarning xalq og‘zaki ijodi tizimidagi o‘rni, paremiologik birlik sifatidagi xususiyatlari hamda tilshunoslikdagi talqini ilmiy jihatdan tahlil qilinadi. Tadqiqotda maqol tushunchasining mazmun-mohiyati, uning matal va boshqa xalqona hikmatli birliklardan farqli jihatlari aniqlab beriladi. Ish jarayonida o‘zbek maqollarining struktur-semantik tuzilishi, leksik tarkibi va grammatik xususiyatlari nazariy asosda yoritiladi. Maqollarda umumlashgan ma’no, ixchamlik, barqarorlik va obrazlilik kabi muhim belgilarni shakllantiruvchi lingvistik omillar tahlil qilinadi. Shuningdek, metafora, antonimiya, parallelizm singari badiiy-vositalarning maqol mazmunini chuqurlashtirishdagi o‘rni ko‘rsatib beriladi. Tadqiqotda maqollarning nutqiy va kommunikativ vazifalari, ularning didaktik va tarbiyaviy ahamiyati hamda milliy tafakkurni ifodalashdagi roli alohida e’tiborga olinadi. Olingan ilmiy xulosalar o‘zbek paremiologiyasi, tilshunoslik va folklorshunoslik sohalaridagi tadqiqotlar uchun nazariy va amaliy ahamiyatga ega.

Kalit soʻzlar: oʻzbek maqolalari, paremiologiya, nazariy asoslar, lingvistik tahlil, xalq ogʻzaki ijodi, struktur-semantik xususiyatlar, leksik tarkib, grammatik tuzilish, obrazlilik, nutqiy vazifa.

Аннотация. Данное исследование посвящено выяснению теоретических и лингвистических основ узбекских пословиц, в котором научно анализируется место пословиц в системе народного устного творчества, их особенности как паремиологических единиц и их лингвистическая интерпретация. В исследовании определяется сущность понятия пословицы, её отличия от пословиц и других единиц народной мудрости. В процессе работы на теоретической основе разъясняются структурно-семантическая структура, лексический состав и грамматические особенности узбекских пословиц. Анализируются лингвистические факторы, формирующие важные особенности пословиц, такие как обобщённое значение, краткость, устойчивость и образность. Также показана роль художественных средств, таких как метафора, антонимия и параллелизм, в углублении содержания пословицы. Особое внимание уделяется речевой и коммуникативной функциям пословиц, их дидактическому и воспитательному значению, а также их роли в выражении национального мышления. Полученные научные выводы имеют теоретическое и практическое значение для исследований в области узбекской паремиологии, лингвистики и фольклора.

Ключевые слова: узбекские пословицы, паремиология, теоретические основы, лингвистический анализ, народное устное творчество, структурно-семантические особенности, лексическое содержание, грамматическая структура, образность, функция речи.

KIRISH. Xalq ogʻzaki ijodi namunalari orasida maqollar alohida oʻrin egallab, ular xalqning koʻp asrlik hayotiy tajribasi, ijtimoiy qarashlari, axloqiy-meʼyoriy tushunchalari va milliy tafakkurini mujassamlashtirgan ixcham va mazmunan teran lisoniy birliklar hisoblanadi. Maqolalar oʻzining loʻnda shakli, umumlashgan maʼnosi va obrazli ifodasi bilan tilning eng barqaror va taʼsirchan qatlamini tashkil etadi. Shu bois maqollarni nazariy

va lingvistik jihatdan o'rganish nafaqat folklorshunoslik, balki tilshunoslik fanining ham dolzarb masalalaridan biri sanaladi.

O'zbek maqolalari o'zida xalqning tarixiy tajribasi, turmush tarzi, dunyoqarashi va ma'naviy qadriyatlarini aks ettiradi. Ular tilning leksik boyligi, grammatik qurilishi va semantik imkoniyatlarini yaqqol namoyon etuvchi muhim manbadir. Maqolalarda so'z va shakllarning tanlanishi, gap tuzilishining ixchamligi hamda barqarorligi til taraqqiyotining muayyan bosqichlarini aks ettiradi. Shu jihatdan o'zbek maqolalarining nazariy va lingvistik asoslarini tadqiq etish adabiy til va xalq nutqi o'rtasidagi uzviy bog'liqlikni yoritishga xizmat qiladi.

O'zbek tilshunosligida maqolalar asosan folklorshunoslik, paremiologiya va lingvomadaniyatshunoslik nuqtayi nazaridan o'rganib kelingan. Biroq maqollarning nazariy-lingvistik mohiyati, ya'ni ularning struktur-semantik tuzilishi, leksik tarkibi, grammatik xususiyatlari va nutqiy vazifalarini kompleks tahlil qilish masalasi doimo dolzarb bo'lib qolmoqda. Ayniqsa, maqollarni til birliklari tizimida mustaqil paremiologik birlik sifatida baholash, ularning lingvistik belgilarini aniqlash bugungi tilshunoslikning muhim vazifalaridan biridir.

Mazkur tadqiqotning dolzarbligi shundaki, unda o'zbek maqolalarining nazariy va lingvistik asoslari tizimli yondashuv asosida yoritiladi. Tadqiqot davomida maqolalarning umumlashgan ma'no ifodalash xususiyati, obrazlilik, ixchamlilik va barqarorlik kabi belgilari lingvistik jihatdan tahlil qilinadi. Shuningdek, maqolalarda qo'llanilgan leksik birliklar va grammatik shakllarning funksional yuklamasi aniqlanadi hamda ularning nutqiy va kommunikativ ahamiyati ochib beriladi.

Ushbu ishning maqsadi — o'zbek maqolalarining nazariy va lingvistik mohiyatini ochib berish, ularning til tizimidagi o'rni va vazifalarini aniqlashdan iborat. Tadqiqot natijalari o'zbek paremiologiyasining nazariy asoslarini boyitishga, shuningdek, maqolalarning til madaniyati va nutq boyligini oshirishdagi ahamiyatini yanada chuqurroq anglashga xizmat qiladi. Ish materiallari tilshunoslik, folklorshunoslik fanlari bo'yicha

ilmiy izlanishlarda, shuningdek, ta'lim jarayonida foydalanish uchun muhim nazariy va amaliy ahamiyatga ega.

ASOSIY QISM

1. O'zbek maqolalarining nazariy asoslari

Maqollar xalq og'zaki ijodining eng qadimiy va barqaror janrlaridan biri bo'lib, ular xalqning uzoq asrlar davomida to'plagan hayotiy tajribasi va ijtimoiy qarashlarini umumlashtirilgan, ixcham shaklda ifodalaydi. Nazariy jihatdan maqolalar paremiologiya fanining asosiy tadqiqot obyekti hisoblanadi. Paremiologiya maqolalarning kelib chiqishi, mazmuni, shakli va funksional xususiyatlarini o'rganadi. Maqolalarning asosiy nazariy belgilari sifatida umumlashgan ma'no, barqarorlik, ixchamlik va obrazlilik ko'rsatib o'tiladi. Umumlashgan ma'no maqolalarning alohida holat emas, balki umumiy hayotiy qonuniyatni ifodalashiga xizmat qiladi. Barqarorlik esa maqolalarning asrlar davomida deyarli o'zgarmas shaklda saqlanib kelishini ta'minlaydi. Ixchamlik va obrazlilik esa maqolning esda qolarliligini oshiradi hamda uning nutqdagi ta'sirchanligini kuchaytiradi. Nazariy jihatdan maqolalar matallardan farq qiladi.

2. O'zbek maqolalarining struktur-semantik xususiyatlari

O'zbek maqolalari struktur jihatdan sodda, biroq mazmunan chuqur tuzilishga ega. Ularning aksariyati bir yoki ikki gapdan iborat bo'lib, gap qurilishi jihatidan sodda va qo'shma shakllarda uchraydi. Parallelizm, qarama-qarshilik va taqqoslash kabi struktur vositalar maqollarda keng qo'llanadi.

Semantik jihatdan maqolalar ko'pincha ko'chma ma'no asosida quriladi. Maqolalarda real predmet va hodisalar orqali mavhum tushunchalar ifodalanadi. Masalan, tabiat, hayvonot, mehnat qurollari bilan bog'liq obrazlar orqali insoniy fazilatlar va ijtimoiy munosabatlar talqin etiladi. Bu holat maqollarning ramziy xarakterga ega ekanini ko'rsatadi. Shuningdek, maqolalarda antonimiya va kontrast hodisasi faol qo'llanadi. Qarama-qarshi tushunchalar orqali hayotiy haqiqat yanada aniq va ta'sirchan tarzda ochib beriladi. Bu esa maqolalarning semantik kuchini oshiradi.

3. O‘zbek maqolalarining leksik xususiyatlari

O‘zbek maqolalarining leksik tarkibi xalq tilining boyligini aks ettiradi. Ular asosan umumxalq leksikasiga mansub so‘zlardan tashkil topgan bo‘lsa-da, ayrim hollarda arxaik, dialektal va kasb-hunar leksikasiga oid birliklar ham uchraydi. Bu holat maqolalarning tarixiy qatlamlarga ega ekanidan dalolat beradi. Maqolalarda so‘zlar ko‘pincha ko‘chma ma’noda qo‘llanib, metaforik va ramziy mazmun kasb etadi. Leksik takrorlar esa fikrning ta’sirchanligini kuchaytirib, ritmik uyg‘unlikni ta’minlaydi. Emotsional-ekspressiv leksika maqolalarning nutqdagi ifodaviy imkoniyatlarini kengaytiradi. Aynan shu jihat maqolalarni kundalik nutqda tez-tez qo‘llaniladigan, ta’sirchan til birliklariga aylantiradi.

4. O‘zbek maqolalarining grammatik xususiyatlari

Grammatik jihatdan maqolalar ixcham va me’yoriy shakllar bilan xarakterlanadi. Ularning ko‘pchiligida fe’l markaziy o‘rin egallaydi. Fe’llar ko‘pincha umumiy shaxs ma’nosida, zamon va shaxs-son jihatidan neytral shaklda qo‘llanadi. Bu holat maqolalarning umumlashgan mazmunini ta’minlaydi. Buyruq-istak maylidagi fe’llar maqolalarda didaktik mazmunni kuchaytiradi. Shuningdek, ot va sifatlarning ustuvorligi maqolalarning nomlash va baholash xususiyatini namoyon etadi. Grammatik ellipsis, ya’ni ayrim gap bo‘laklarining tushirib qoldirilishi maqolalarning ixchamligini oshiradi. Sintaktik jihatdan maqolalar sodda, ammo mazmunan mukammal tuzilishga ega. Parallel gaplar, qarama-qarshi konstruksiyalar va takroriy tuzilmalar maqolalarning badiiy va mantiqiy yaxlitligini ta’minlaydi.

5. Maqolalarning nutqiy va lingvomadaniy ahamiyati

O‘zbek maqolalari nutqda muhim kommunikativ vazifani bajaradi. Ular fikrni qisqa, aniq va ta’sirchan ifodalash vositasi sifatida xizmat qiladi. Maqolalar orqali so‘zlovchi o‘z fikrini dalillaydi, baholaydi yoki umumiy xulosa chiqaradi.

XULOSA.

Mazkur tadqiqot o'zbek maqolalarining nazariy va lingvistik asoslarini yoritishga bag'ishlandi. Tadqiqot jarayonida maqolalar xalq og'zaki ijodining muhim paremiologik birligi sifatida nazariy jihatdan tavsiflandi hamda ularning til tizimidagi o'rni aniqlab berildi. O'rganishlar shuni ko'rsatdiki, o'zbek maqolalari xalqning ko'p asrlik hayotiy tajribasi, milliy tafakkuri va ma'naviy qadriyatlarini ixcham, barqaror va obrazli shaklda ifodalovchi mukammal lisoniy birliklardir. Tadqiqot natijalariga ko'ra, maqolalarning asosiy nazariy belgilari sifatida umumlashgan ma'no, barqarorlik, ixchamlik va obrazlilik alohida ahamiyat kasb etadi. Ushbu belgilar maqolalarning nutqda tez va samarali qo'llanilishiga, fikrni lo'nda va ta'sirchan yetkazishga xizmat qiladi. Lingvistik tahlil jarayonida o'zbek maqolalarining struktur-semantik, leksik va grammatik xususiyatlari aniqlandi. Maqollarda ko'chma ma'no, ramziylik, antonimik qarama-qarshilik va parallelizm kabi vositalarning faol qo'llanilishi ularning semantik chuqurligini ta'minlashi aniqlandi. Grammatik jihatdan esa maqolalarning ixcham va me'yoriy tuzilishga ega ekanligi, fe'llarning umumiy shaxs ma'nosida qo'llanishi, buyruq-istak shakllarining didaktik mazmunni kuchaytirishi asoslab berildi. Sintaktik qurilishdagi sodda va parallel konstruksiyalar maqollarning mantiqiy va badiiy yaxlitligini ta'minlaydi. Umuman olganda, tadqiqot natijalari o'zbek maqolalarining nafaqat tilshunoslik, balki lingvomadaniy jihatdan ham muhim ahamiyatga ega ekanini ko'rsatdi. Maqolalar milliy madaniyat, axloqiy qarashlar va ijtimoiy tajribaning til orqali ifodalanishida muhim vosita bo'lib xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI.

I. Normativ-huquqiy hujjatlar

O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi.

O'zbekiston Respublikasi "Davlat tili haqida"gi Qonuni.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining o'zbek tilini rivojlantirishga oid farmon va qarorlari.

II. Paremiologiya va folklorshunoslikka oid manbalar

Imomov K. O‘zbek xalq og‘zaki ijodi. – Toshkent: O‘qituvchi, 2008.

Jo‘rayev M. O‘zbek folklori va paremiologiya masalalari. – Toshkent: Fan, 2012.

Sarimsoqov B. Xalq og‘zaki ijodi poetikasi. – Toshkent: Fan, 1990.

O‘zbek xalq maqollari. 2 jildlik. – Toshkent: Fan, 1987.

III. Tilshunoslik va lingvistik tahlilga oid adabiyotlar

Rahmatullayev Sh. Hozirgi o‘zbek adabiy tili. – Toshkent: Universitet, 2006.

Hojiyev A. Tilshunoslik terminlarining izohli lug‘ati. – Toshkent: O‘zbekiston Milliy ensiklopediyasi, 2002.

Karimov N. Til va tafakkur masalalari. – Toshkent: Fan, 2004.

To‘raqulov X. Adabiy til va xalq nutqi. – Toshkent: Fan, 1988.

IV. Maqol va badiiy nutq uslubiyatiga oid manbalar

Qo‘ng‘irov R. Badiiy nutq uslubiyati. – Toshkent: O‘qituvchi, 2007.

Rasulov R. Badiiy asar tili. – Toshkent: Fan, 1995.

Yo‘ldoshev B. Nutq madaniyati va uslubiyat. – Toshkent: O‘qituvchi, 2010.